

Zrinka Božić Blanuša

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
zblanus@ffzg.hr

Nacija bez subjek(a)ta

Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?

Sažetak

Problem nacionalnog identiteta već je neko vrijeme predmet brojnih studija. Unatoč međusobnim razlikama, društveni teoretičari i povjesničari uglavnom se slažu o modernosti i konstruiranosti nacije. Međutim, ono što u svojim razmatranjima ne uzimaju u obzir jesu (poststrukturalističke) kritike koje su problematizirale status subjekta i onemogućile da se o naciji kao zajednici govori kao o zajedništvu imanentnih pojedinaca. Ovim se radom nastoje ispitati mogućnosti da se o naciji govori i piše, bez posezanja za pojmom subjekta kao njegovom osnovnom konstitutivnom kategorijom.

Ključne riječi

nacija, zajednica, subjekt, Benedict Anderson, Étienne Balibar, Jean-Luc Nancy, Jacques Derrida, Homi Bhabha

Kartezijski pojam subjekta, kao referentna točka većine suvremenih kritika, problematiziran je iz brojnih perspektiva, od marksističke, feminističke i psihoanalitičke do poststrukturalističke i postkolonijalne. Cilj ovog rada je razmotriti učinke (poststrukturalističke) kritike statusa subjekta u suvremenim teorijama koje se bave problemom tvorbe nacionalnog identiteta. Stoga je osnovno pitanje koje nas zanima: *Kako razmišljati o naciji kao zajednici, kada nam subjekt (individuum) više ne može služiti kao polazište?*

Francuski filozof Jean-Luc Nancy u svom je čuvenom ogledu *Razdjelovljena zajednica*, iz 1983. godine, istaknuo da je upravo »čovjek, pojmljen apsolutno, sagledan kao imanentno biće *par excellence*, kamen spoticanja za mišljenje zajednice«. ¹ Njegovo je upozorenje objavljeno iste godine kada je Benedict Anderson objelodanio svoju poznatu studiju *Nacija: zamišljena zajednica*. Zašto je ta podudarnost toliko zanimljiva? Kao što se Andersonova studija smatra važnim pomakom u razmatranju problema nacije tako je i Nancyjev ogled *Razdjelovljena zajednica* odigrao važnu ulogu u raspravi o problemu zajednice upravo iz perspektive suvremenih kritika subjekta.

Andersonovu tezu o naciji kao zamišljenoj zajednici smatra se presudnom u oblikovanju tzv. postmodernističke koncepcije nacije. ² Prema njegovom mišljenju nacija je »zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao isto-

¹ Nancy, 2004., str. 9.

² Vidi npr. *Encyclopaedia of Nationalism*, str. 618.

vremeno inherentno ograničena i suverena«. ³ Zamišljena je zato što *pojedini pripadnik* određene nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije. Unatoč tome svaki *pripadnik* može zamisliti vlastito zajedništvo s ostalim *pripadnicima*. Bez obzira na svoju veličinu, svaka nacija ima kakve-takve granice kojima se razlikuje od drugih nacija. Riječ je o zajednici koja je suverena jer se pojam prvi puta pojavio kada su prosvjetiteljstvo i revolucija razbili legitimitet dinastičkog kraljevstva koje vlada po milosti božjoj. Nacija je, za Andersona, zajednica i zato što se, unatoč stvarnoj nejednakosti i međusobnom izrabljivanju koje u njoj postoji, radi o snažnom horizontalnom drugarstvu. ⁴ Ključ zamišljanja nacije je, kako Anderson tumači, pojava tiskanog jezika, vernakulara u romanima, rječnicima, novinama itd. Naime, tisak je, kao roba široke potrošnje, utjecao na redefiniciju pojma *istovremenosti*. Polazeći od Benjaminova pojma mesijanskog vremena kao istovremenosti duž vremena (istovremenosti prošlosti i budućnosti u trenutnoj sadašnjosti) svojstvenoj predmodernim shvaćanjima, ⁵ Anderson objašnjava kako je pojavom tiska nastupilo shvaćanje istovremenosti u pravom smislu riječi *meanwhile*. Ideja o paralelnom supostojanju različitih pojedinaca koji se međusobno ne poznaju otvorila je put ka oblikovanju prvih zajednica horizontalnog tipa. ⁶ Anderson je pokazao na kojoj se instanci odvija to zamišljanje nacije pa je kao prve nacionaliste apostrofirao jezikoslovce, povjesničare, književnike, književne povjesničare i kritičare. Iz toga proizlazi da je nacija rezultat kreativnog, kolektivnog, društvenog zamišljanja. ⁷ Spomenuta bi se koncepcija mogla opisati kao voluntaristička budući da oblikovanje nacije kao zajednice veže uz želje, volju ili (nacionalistički) osjećaj određenih *subjekata* (pripadnika, pojedinaca) da zamisle zajednicu kojoj pripadaju. Ideja imaginarnosti nacije kao zajednice upućuje na problem njezine neuhvatljivosti, odnosno nemogućnosti da se zahvati njezina »objektivna osnovica«. Tezom da je nacija zajednica zamišljena u glavama njezinih pripadnika Anderson se suprotstavio dotadašnjim primordijalnim i objektivističkim teorijama koje su je definirale s obzirom na »objektivna« obilježja poput jezika, porijekla, zajedničke povijesti i teritorija. Umjesto toga, ponudio je teoriju koja zagovara ideju socijalno konstruiranog nacionalnog identiteta i na taj si način priskrbio epitet utemeljitelja postmodernističke koncepcije nacionalnog identiteta. ⁸ Problem s takvim tumačenjem postaje očit kada se u obzir uzmu upravo učinci suvremene (poststrukturalističke) problematizacije statusa subjekta. Premda je Anderson nastojao objasniti na čemu počiva proces oblikovanja (zamišljanja) nacije, ključan problem statusa pojedinačnog subjekta u kontekstu nacionalne identifikacije nije doveo u pitanje.

Za razliku od njega, Althusserov učenik Étienne Balibar smatra da se nacija reproducira kroz mrežu (ideoloških) aparata što znači da se pojedinac svakidašnjom praksom oblikuje kao *homo nationalis*. ⁹ Drugim riječima, pojedinac (individuum) odlučujući je čimbenik koncepta nacionalnog identiteta. ¹⁰ Već je Fichte u svojim *Govorima njemačkoj naciji* ¹¹ upozorio da je zamisao samopriznavanja pojedinca nakon što je prepoznao vlastiti odraz u zrcalu, usko povezana s pojmom nacije kao individuum. Proces individuacije nije važan samo na metaforičkoj razini, na njemu se temelji shvaćanje da je pojedinac izravno član nacije. To znači da ga nacija obilježava kao intrinzičan identitet kako bi se kao cjelina mogao odmah združiti s njom. ¹²

No kako se odvija taj proces nacionalizacije pojedinca? Balibar kao ključni preduvjet ističe uspostavu odgovarajuće forme ideologije (patriotizam, nacionalizam). Riječ je o fenomenu koji istovremeno mora biti masovan i utjecati na interpelaciju pojedinca kao nacionalnog subjekta. Moć interpelacije daleko je veća od pukog usađivanja ili nametanja političkih vrijednosti. ¹³ Fichte

je taj proces opisao kao pounutrenje izvanjskih granica. To znači da vanjske granice države postaju unutarnjim granicama pojedinca u smislu doživljaja pripadnosti. Na taj način pojedinac kao pripadnik određene nacije uspostavlja granicu prema drugima koji joj ne pripadaju. Prema tome, »vanjske granice moraju stalno biti zamišljene kao projekcija i zaštita unutrašnje kolektivne ličnosti, koju svaki nosi u sebi i koja mu omogućava da nastanjuje vrijeme i prostor države kao mjesto u kojemu se uvijek bilo, u kojemu će se uvijek biti ‘kod kuće’«. ¹⁴ Drugim riječima, nacija ne nastaje samo kolektivnim ocrtavanjem imaginarne političke zajednice koja je istovremeno inherentna i suverena, nego je riječ o procesu u kojemu pojedinac internalizacijom granica postaje pripadnikom određene nacije.

Međutim, još uvijek nije jasno na čemu se temelji snaga ideološkog priziva pojedincu da se nacionalno identificira? Balibar u tu svrhu uvodi pojam fiktivne etničnosti. ¹⁵ Valja istaknuti da pritom ne misli na iluziju bez učinaka, nego na nešto proizvedeno, konstruirano. Nacije nemaju nikakav prirodni etnički temelj. Naime, tijekom procesa nacionalizacije populacije bivaju etnizirane, odnosno prikazane kao da su oduvijek posjedovale identitet i svijest o vlastitom porijeklu, kulturi i interesima. Kao takve one nadilaze i pojedince i društvene uvjete. Bez fiktivne bi etničnosti ideološki priziv bio neučinkovit (ne bi bio upućen nikome). Njegova snaga temelji se na prikrivanju vlastite fiktivnosti. Balibar izdvaja rasu i jezik kao dva međusobno suprotna puta kojima se to postiže. Riječ je o pojmovima koji izražavaju ideju imanentnog nacionalnog karaktera. Njihov je osnovni zadatak da podržavaju predodžbu nacije kao posve prirodnog i stabilnog entiteta. Učinak im je potpun jedino ako djeluju uzajamno. Pritom se ne radi o harmoničnoj suradnji, nego o suprotstavljanju i međusobnom isključivanju. Tako je, prema Balibaru, jezična zajednica otvorena, dok rasna to nije. U oba je slučaja riječ o idealnim reprezentacijama koje u stvarnosti ne funkcioniraju na taj način. Niti je rasna zajednica posve zatvorena, niti je jezična posve egalitarna. Migracije i brakovi prekoračuju granice prve, a školski sustav ponovo proizvodi podjele i nejednakosti u okviru druge.

Balibar je, uvodeći jezik i rasu kao faktore tvorbe etničnosti, pokušao odrediti temelje učinkovitosti nacionalne interpelacije. Modificirao je Althusserovu koncepciju ideologije kako bi objasnio snagu poziva na nacionalnu identifikaciju. Ideologijska operacija kojom se fiktivni konstrukt *retrospektivno* iz-

3
Isto, str. 17.

4
Vidi Anderson, str. 18.

5
»Prikazivanje Djevice Marije sa ‘semitskim’ crtama lica ili u odjeći iz ‘prvog stoljeća’ u restauratorskom duhu današnjih muzeja bilo je nezamislivo, jer um srednjovjekovnog kršćana nije poimao povijest kao beskonačni lanac uzroka i posljedica, niti pak radikalnih odvajanja sadašnjosti od prošlosti.« (Isto, str. 30)

6
Isto, str. 42.

7
Vidi *Encyclopaedia of Nationalism*, str. 619.

8
Isto, str. 618.

9
Vidi Balibar, str. 395.

10
Usp. Calhoun, str. 315.

11
Reden an die deutsche Nation, 1808.

12
Vidi Calhoun, str. 315.

13
Vidi Balibar, str. 396.

14
Balibar, str. 396.

15
Isto, str. 397.

daje za prirodni entitet čini nacionalizaciju pojedinca neizbježnom. Ono što je pritom ostalo po strani jest problem statusa interpeliranog pojedinca. Althusserov glasoviti esej *Ideologija i ideološki aparati države* dijelom je bio i kritika modernističkog (buržoaskog) koncepta subjekta kao središnje svijesti, izvora značenja i povijesti. Balibar pritom veću pozornost posvećuje obliku ideologije koja pojedinca oblikuje u nacionalni subjekt, negoli objašnjenju samoga procesa (nacionalizacije) subjektivacije (*assujettissement*). Citirajući Fichteov govor Balibar interpelaciju svodi na internalizaciju »izvanjskih granica« i na taj način donekle iznevjeruje koncepciju koju pokušava prilagoditi vlastitom okviru. Odlučimo li ipak prihvatiti njegovu argumentaciju, još uvijek ne dobivamo odgovor na pitanje kako interpelirani nacionalni subjekti tvore zajednicu?

Ovaj smo tekst započeli Nancyjevim objašnjenjem (upozorenjem) kako neuspjeh različitih modela zajednice u suvremenom svijetu koje nude komunizam, liberalizam i kršćanstvo leži upravo u njihovom oslanjanju na pojam imanentnog, neupitnog subjekta. Naime, Nancy odbija zamisao o zajednici subjekata ili zajedništvu pojedinaca (individua) u nekom višem i većem jedinstvu (država, nacija, narod).¹⁶ Da bi se moglo govoriti o zajednici potreban je klinamen, odnosno nagnuće jednoga prema drugome, jednoga zbog drugoga. To zapadanje individue u zajednicu nije sposobna sagledati nijedna metafizika subjekta (individue).¹⁷ Prema Nancyju, metafizika subjekta zapravo je metafizika apsoluta (apsolutne po-sebnosti) što znači »bića kao ab-solviranoga, savršeno odvojenoga, odjelitoga i zatvorenoga, *bez odnosa*«. ¹⁸ Međutim, problem je u tome što zajednica *jest odnos*, ona dovodeći individuum (kao apsolut) *u odnos* rastvara taj isti individuum. Na taj način zajednica »rastvara autarhiju apsolutne imanencije«. ¹⁹ Zbog toga Nancy kaže kako imanencija, sjedinjenje (pojedinaca) u zajedništvo u sebi uključuje logiku samoubojstva one zajednice koja se po njoj ravna:

»Tako ni logika nacističke Njemačke nije bila samo logika istrebljenja drugoga, potčovjeka koji je izvan zajedništva krvi i tla, nego virtualno također logika žrtvovanja svih onih koji, u 'arijskoj' zajednici, nisu zadovoljavali kriterij *čiste* imanencije, tako da bi (...) samoubojstvo same njemačke nacije moglo predstavljati prihvatljivu posljedicu toga procesa: uostalom ne bi bilo pogrešno kazati da se to zbilja dogodilo – u nekim pogledima duhovne zbilje te nacije«. ²⁰

Ova nas Nancyeva razmatranja dovode do ključnog problema: ako zajednica nije zajedništvo subjekata i nije subjekt, što je onda? Što je čini? Nancy predlaže koncepciju zajedništva postojanja koja ne polazi od totaliteta i samoprisutnosti subjekta. ²¹ Prema njegovu mišljenju, zajedništvo nije atribut postojanja, pa se prema tome njegovim pridavanjem ili oduzimanjem ne modificira sama egzistencija. Zajedništvo je »prava« pozicija egzistencije. ²² Ono nije nešto sekundarno, izvedeno iz samostalnog bivanja. Zastupajući tezu o egzistenciji kao »pukoj poziciji stvari« Nancy preuzima Heideggerov pojam tubitka (*Dasein*) kao alternativu kartezijanskom pojmu subjekta. Kada je riječ o zajednici, Nancy ističe da ona postavlja položaj bića. U tom pozicioniranju bit je izložena postojanju koje se nikako ne može izjednačiti s imanencijom. Prema njegovom mišljenju, to iziskuje propitivanje hegelijanskih stajališta o sebstvu. Naime, u tom se pozicioniranju javlja »se« koji nije subjekt i nema padež nominativ. ²³ On je uvijek objekt radnje, obraćanja ili pridavanja, tj. uvjet izlaganja. Za Nancyja je »se« čista izloženost vlastita postojanja. Umjesto da se zajedništvo tumači alkemijom subjekata, Nancy govori o ekstenzivo/intenzivnoj dinamici površina izlaganja. Pritom je važno istaknuti da su upravo te površine granice na kojima se »se« deklinira. ²⁴ To znači da se ne radi o zajedničkom postojanju, nego o postojanju u zajedništvu. Međutim,

ova koncepcija određenim svojim aspektima ipak dovodi zajednicu u pitanje. Riječ je o problemu granice i to granice na kojoj su *singularnosti*²⁵ izložene. Drugim riječima, istovremeno jesu i nisu unutar i izvan. Pritom valja napomenuti da izlaganje prethodi identifikaciji što znači da singularnost nije identitet. Ono je vlastita izloženost. Posljedica toga je da ne postoji zajedničko postojanje, zajednička bit ili identitet. Jedino što postoji jest egzistencija u zajedništvu.²⁶ Prema tome, postojanje (egzistencija) je su-postojanje (ko-egzistencija) odnosno *Mitsein* koje istovremeno povezuje i dijeli, ono je granica na kojoj su dijeljenje (*sharing*) i odjeljivanje (*partitioning*) istovremeno izloženi.²⁷ Iz ove se perspektive zajednica nadaje kao nešto što izmiče reprezentaciji, čija istina nije esencija prikaziva u diskurzu.

Tako shvaćena zajednica nije rezultat određenog projekta. Umjesto zajednice kao djela (*oeuvre*) Nancy uvodi pojam raz-djelovljene zajednice (*dés-oeuvre*). Ona je nešto što je dano i što se zbiva pojedincima. Riječ je o izlaganju, odnosno predstavljanju njihove singularnosti i konačnosti koja je ujedno i uvjet njihova zajedništva. Drugim riječima, odnos zajedništva nešto je što svi dijelimo, ali ne možemo komunicirati. Nancy je svoju koncepciju zajednice usmjerio i na razinu diskurza. Mit je ustvari utemeljujući diskurz zajednice.²⁸ On je upravo ono što se posreduje među govornicima kao mit o njihovom zajedništvu. Radi se o performativnom činu imanentnom zajednici govornika, koja se uspostavlja na temelju zajedničkog izgovaranja tog istog mita vlastita zajedništva.²⁹ Njegova je uloga slična ulozi potpisa na *Deklaraciji neovisnosti* koji istovremeno uspostavlja vlastitog potpisnika i potvrđuje njegovo pravo na potpis.

Kako to razumjeti? Naime, da bi objasnio proces oblikovanja nacije Geoffrey Bennington upućuje na poštansku službu kao preduvjet politike i model oblikovanja nacije. Razmatrajući Rousseauov *Društveni ugovor*, Bennington nacionalnu identifikaciju objašnjava pomoću metafore pošte:³⁰ građanin šalje zakon samome sebi (kao adresatu i subjektu) i tim se slanjem imenuje kao građanin. Prije samoga slanja on kao takav ne postoji. Postojanje zakonske strukture osigurava pošiljatelju i adresatu građanske identitete. Riječ je

16
Vidi Van Den Abbeele, str. xiv.

17
Vidi Nancy, 2004., str. 10.

18
Isto.

19
Isto.

20
Isto, str. 19.

21
Nancy, BC, 1991., str. 1.

22
Isto, str. 2.

23
Isto, str. 3.

24
Isto, str. 4.

25
Singularnost se, prema Nancyju, razlikuje od individualnosti, ona nije supstanca ili atom, nedjeljiva i zatvorena u sebe, oslobođena kontakata s drugima. Biće je singularno, ne zato što ga vlastita granica dijeli od drugih, ono se ostvaruje upravo na granici. Izlažući vlastitu granicu ono zapada u zajedništvo. Zbog toga Nancy i kaže da se singularnost može identifikirati jedino na razini *klinamena* (nagruća jednoga prema drugome, jednoga zbog drugoga, jednoga drugome).

26
Isto, str. 7.

27
Isto, str. 8.

28
Vidi Nancy, MI, 1991., str. 50.

29
Vidi Van Den Abbeele, str. xv.

30
Vidi Bennington, str. 129.

o strukturi opće autonomije koja implicira auto-nominaciju (samo-imenovanje). To bi značilo da pismo uvijek stiže na određite. Međutim, što se događa kada u navedenu shemu želimo uvesti mogućnost neuspjeha? U okviru ove strukture neuspjeh se ne javlja kao nezgoda, nego kao nužan uvjet. Mogućnost da se krug imenovanja ne zatvori osigurava njegovo konstantno ponavljanje. Tako se, Derridaovim riječima, neuspjeh javlja kao izvor i nužna mogućnost održavanja mehanizma imenovanja.³¹ Zbog toga Bennington kaže da država mora biti konstitutivno nesavršena³² da bi imala granicu i povijest koju će ispriopovijedati. To znači da se nacionalna diferencijacija ne pojavljuje kao smetnja državi nakon što je ova savršeno konstituirana, nego joj prethodi kao uvjet njezine mogućnosti. Stoga se može reći da je nacija iz perspektive granice uvijek otvorena prema drugima, ona se upravo tim nasilnim otvaranjem oblikuje.³³ Suočena s time, nacija pribjegava društvenom ugovoru kao obliku proturječne pripovijesti koji je istovremeno uspostavlja i legitimira. Drugu takvu pripovijest donosi zakonodavac. Prema Benningtonovu stajalištu, nacija pripovijeda vlastito utemeljenje, ali se istovremeno i legitimira kroz ponavljanje. Riječ je o neodlučnosti između konstativne i performativne dimenzije na koju je upozorio Jacques Derrida pokušavajući objasniti učinkovitost dokumenta kakav je američka *Deklaracija neovisnosti*.³⁴ To znači da *Deklaracija* s jedne strane proglašava neovisnost, a s druge oblikuje identitet potpisnika. Naime, »pravi« potpisnik *Deklaracije* nije ni Thomas Jefferson kao autor teksta, nisu ni predstavnici kongresa koji su ga delegirali da to učini, nego je pravi potpisnik »dobri narod« Sjedinjenih Američkih Država.³⁵ Taj »mi« u čije ime se u *Deklaraciji* govori ne postoji kao takav prije nje same.³⁶ *Potpis izmišlja potpisnika*. Riječ je o svojevrsnom retroaktivnom izmišljanju. Osim što si narod potpisujući daje ime i identitet, on si daje i moć da potpisuje.³⁷ Potpis u ime naroda ima određenu performativnu snagu budući da uspostavlja novo stanje stvari, odnosno novo pravo koje briše ono prethodno. Zbog toga potpis na *Deklaraciji* ima snagu i moć da rastvori »veze s kolonijalnim majčinstvom i očinstvom«.³⁸

Prema svemu što je do sada rečeno proizlazi da su problematizacija tvorbe nacionalnog identiteta u diskurzivnom kontekstu, odjeci kritike subjekta te prihvaćanje strategija dekonstrukcije označili preokret u bavljenju problemom nacije. Riječ je o promjeni kojom su na vidjelo izišle i slabe točke (do tada) uvriježenog teorijskog diskurza o naciji. Tome valja pridodati i to da je, baveći se tradicionalnom linearno-kauzalnom koncepcijom pripovijedanja, suvremena (poststrukturalistička) teorija razotkrila jaz koji postoji između pripovijedanja i priče. Kao posljedica toga pojavila se potreba za propitivanjem odnosa između nacije kao izvedbenog subjekta (pripovijedanja) i nacije kao tematiziranog objekta priče. Polazeći od Derridaova pojma *diseminacije* (*la dissémination*), postkolonijalni teoretičar Homi Bhabha suprotstavio se prevladavajućem historizmu, koji je naciju tretirao kao »sociološku kategoriju ili kao holistički kulturalni entitet«.³⁹ Derrida uvodi pojam diseminacije kako bi istaknuo međusobnu igru viška i manjka u značenju, bez namjere da ga se stabilizira ili zaključa. Pojam diseminacije implicira vezu između rasipanja značenja i rasipanja sjemena. Naime, svaka riječ, svaki pojam ili tekst može se nizom konotacija povezati s drugim riječima, pojmovima i tekstovima. Diseminacija se odnosi na plodno rasipanje značenja, ali i na njegov gubitak. Uvođenjem novog konteksta u čitanje teksta uvodi se novo značenje, ali se pritom gubi i dio prijašnjih značenja. Nikakvim se pozivanjem na kontekst ili konvenciju ne može uhvatiti diseminacijska slobodna igra jezika. Bhabha spomenuti pojam preinačuje u »disemiNaciju« odnosno »trenutak raspršivanja ljudi koji u nekim drugim vremenima i na nekim drugim mjesti-

ma, u drugim nacijama, postaje trenutak okupljanja«. ⁴⁰ Zbog toga smatra da o problemu nacije treba pisati »kao o mutnom i sveprisutnom obliku življenja *lokalnosti* kulture (...) koja se više vrti oko temporalnosti nego što govori o historičnosti«. ⁴¹ On na taj način želi »dati oblik složenim strategijama kulturalne identifikacije i diskurzivnih istupa koje djeluju u ime ‘naroda’ ili ‘nacije’ i čine ih imanentnim subjektima niza društvenih i književnih pripovijesti«. ⁴²

Uvodeći koncept temporalnosti Bhabha je nastojao otkloniti dominaciju historizma, ali i pokazati da prostor moderne nacije nikada nije jednostavno horizontalan nego je obilježen ambivalencijom koja oblikuje vrijeme moderne. Zbog toga predlaže koncepciju nacije koja »izranja u okviru niza diskurza kao dvostruko pripovjedno kretanje«. ⁴³ Riječ je o složenoj retoričkoj strategiji društvene referencije koja se ostvaruje u dvostrukoj vremenitosti, a ne o povijesnom događaju ili dijelu domoljubnog repertoara. Bhabha kaže:

»Narodi su povijesni ‘objekti’ nacionalističke pedagogije dajući diskurzu autoritet koji se temelji na povijesnom porijeklu već danome ili izgrađenome u *prošlosti*, ali narodi su isto tako ‘subjekti’ procesa označavanja koji mora izbrisati svu prethodnu ili izvornu prisutnost nacije-naroda ne bi li pokazao začudna, životna načela naroda kao suvremenosti: kao znaka *sadašnjosti* kojim se nacionalni život opetovano iskupljuje i ponavlja kao reprodukcijski proces.« ⁴⁴

Sam proces ispisivanja nacije odvija se u prostoru napetosti između temporalnosti pedagoške i performativne dimenzije. U tom prostoru raskola »pojmovna dvosmislenost modernog društva postaje poprištem *ispisivanja nacije*«. ⁴⁵ Govoreći o djelatnoj dimenziji *Deklaracije neovisnosti*, Derrida je istaknuo neodlučivost između konstativne i performativne dimenzije kao uvjeta njezine učinkovitosti. ⁴⁶ Je li narod u čije ime se *Deklaracija* potpisuje već oslobođen te se njome ta sloboda samo konstatira ili se narod samim činom potpisa oslobađa? Taj »mi« koji se javlja u tekstu *Deklaracije* jest glas onih koji govore »u ime naroda«, tj. zastupnika u kongresu. Međutim, Derrida ističe kako narod kao slobodan i neovisan subjekt, kao mogući potpisnik ne postoji prije same *Deklaracije*. *Potpis izmišlja potpisnika*. ⁴⁷ Potpisnik biva autoriziran za potpis samo onim prvim činom potpisivanja. Potpisujući narod kaže: »(...)

31
Isto, str. 130.

32
Ta je dimenzija neuspjeha istovremeno uvjet mogućnosti politike i razlog zašto autonomija nikada ne može biti postignuta.

33
Isto, str. 131.

34
Vidi Derrida, 1984., str. 21.

35
Da bi pokazao u čije ime se *Deklaracija* propisuje Derrida navodi citat: »*We, therefore, the representatives of the United States of America in General Congress assembled, do in the name and by authority of the good people of these that as free and independent States...*« (Isto, str. 19–20).

36
Vidi isto, str. 21.

37
Isto, str. 22.

38
Isto, str. 24.

39
Bhabha, str. 59.

40
Isto, str. 158.

41
Isto.

42
Isto, str. 159.

43
Isto, str. 165.

44
Isto.

45
Isto.

46
Vidi Derrida, 1984., str. 21.

47
Isto, str. 22.

od sada imam pravo potpisivati«. To znači da si tim činom daje i ime i pravo da se potpisuje. Tako se potpisivanjem *Deklaracije* narod javlja kao onaj koji potpisuje, koji uzima pravo na potpis, ali i kao onaj koji se samom izvedbom potpisa oblikuje kao djelatna instanca. On je istovremeno subjekt i objekt potpisa, potpisnik i onaj koji je prikazan potpisom.

Neodlučivost između konstativne i performativne dimenzije Bhabha tumači kao napetost, i to između određenja naroda kao povijesno prisutnog entiteta odnosno kao pedagoškog objekta i naroda kao rezultata izvedbe pripovijesti u sadašnjosti. Pedagoška dimenzija gradi vlastiti pripovjedni autoritet na tradiciji naroda, tj. na trenutku kada biva određen sam po sebi. S druge strane performativna dimenzija propituje odnos između naroda po sebi i njegova vlastita označavanja razlikovanjem od Drugoga Izvana.

»Na mjesto oprečnosti između pretfigurativne samostvarajuće nacije ‘po sebi’ i izvanjskih drugih nacija, performativna dimenzija uvodi temporalnost onoga ‘između’. Granica koja označuje sebstvenost nacije prekida samostvarajuće vrijeme nacionalne tvorbe i poremećuje označavanje naroda kao homogene cjeline.«⁴⁸

To znači da se sama nacija unutar sebe cijepa pa spomenuto onemogućeno sebstvo nacije, otuđeno od svojega vječnog samostvaranja, postaje »liminalnim prostorom označavanja koji je *iznutra* obilježen manjinskim diskurzima, heterogenim povijestima sukobljenih naroda, antagonističnim ovlastima i napetim lokacijama kulturalne razlike«.⁴⁹

Bhabhino isticanje ambivalentnog kretanja nacije između performativne i pedagoške dimenzije nije jedini vid transformacije diseminacije u diseminaciju. Ne radi se pritom samo o dvostrukom pisanju nacije nego i o narcističkim neurozama nacionalnoga diskurza uzrokovanim »diseminatornim činom društvene pripovijesti«⁵⁰ gdje »onaj tko izvodi kazivanje govori s mjesta referenta«.⁵¹ To znači da je nacija pripovjedačica i ispričovijedana. Zbog toga Bhabha kaže da se subjekt može shvatiti jedino u prelasku između pripovijedanja i ispričovijedanoga, »između ‘ovdje’ i ‘negdje drugdje’, i upravo u tom dvostrukom prizoru otuđenje subjekta postaje sam uvjet kulturalne spoznaje«.⁵² Liminalnost prostora nacije o kojoj Bhabha govori proizlazi upravo iz tog njezinog istovremenog bivanja subjektom i objektom pripovijedanja. To stalno osciliranje između konstativa i performativa, odnosno klizanje od simboličkog do sustava označavanja, otvara prostor liminalnosti u koji se premešta diskurz nacije.⁵³

Bhabha na taj način dovodi u pitanje esencijalističke definicije nacije i pokazuje kako heterogenost i pluralnost prostora moderne nacije može postati mjestom njezina okupljanja. Dekonstruirati pripovijesti o naciji znači istaknuti proturječja na kojima one počivaju. Ukazujući na oprečnost kao mjesto i uvjet ispisivanja nacije Bhabha je pokušao doskočiti problematičnosti marginalnih identifikacija unutar nje same. Problem subjekta koji postaje objektom vlastite spoznaje i ostaje istovremeno njezinim subjektom pokazuje svu nemoć esencijalističkih i historističkih tumačenja oblikovanja nacionalnog identiteta. Da bi upozorio na poteškoće pisanja nacionalne (pri)povijesti, Bhabha upućuje na kritike Frantza Fanona⁵⁴ i Julije Kristeve.⁵⁵ Fanon je tako upozorio da spoznaja naroda ne ovisi o očitim objektivnostima kao što su narodni običaji, nego o otkriću određene strukture ponavljanja. Naime, kolonizirani intelektualac, želeći pristupiti narodu, pristupa samo njegovim vanjskim manifestacijama »koje tek površno odražavaju bogat unutrašnji i neprestano nov život«.⁵⁶ Umjesto da potraži tu zbilju, zadovoljava se pukim izvanjskim (stereotipnim) očitovanjima odnosno fiksiranim oblicima nacionalne pripovijesti. Kristevina kritika pridonijela je preosmišljanju nacije kao prostora istovremenog pojavljivanja feminističkih političkih i psihičkih

identifikacija.⁵⁷ Prema njezinom mišljenju, granice nacije stalno su suočene s dvostrukom temporalnošću pedagoške i performativne dimenzije. Supostojanje dviju vremenitosti u istom prostoru stvara novu »povijesnu temporalnost koju Kristeva poistovjećuje s psihoanalitički upućenim, feminističkim strategijama političke identifikacije.«⁵⁸ Fanon i Kristeva su, prema Bhabhinom mišljenju, na taj način pokušali objasniti kako je nacija istovremeno subjekt diskurza i objekt psihičke identifikacije.⁵⁹

Druga slaba točka nacionalne pripovijesti očituje se u odnosu između prevladavajuće slike naroda i njegova znaka. Bhabha kaže: »Totalitet je nacije suočen sa suplementarnim kretanjem pisanja i njime ispresijecan.«⁶⁰ To znači da pisanje kao takvo slijedi ambivalentno kretanje između dvije dimenzije pripovjednog diskurza o naciji. Derrida u svom ogledu o Rousseauu ističe prijetuću narav pisanja kao suplementa ili dometka.⁶¹ Nacija kao pedagoški objekt privsjaja prisutnost i kao znak podmeće se umjesto stvari same. »Pisanje biva opasno čim se predstava izdaje za prisustvo, a znak za stvar samu.«⁶² Tako pisanje nacije »zaboravlja« svoju suplementarnu funkciju, a ipak je samo dometak. Bilo da se pridaje nečemu, bilo da se podmeće umjesto nečega, dometak je uvijek izvanjski. Tu gdje je slika istovremeno nadomjestak i prisutnost dvije se vremenitosti (pedagoška i performativna) pretvaraju u diskurz koji oblikuje nacionalni identitet. Ali pritom ne treba zaboraviti da suplementarno ispisivanje nacije samo pokušava nadoknaditi njezino izvorno nepostojanje.

Bhabhina nas performativna koncepcija nacije ponovo vraća Nancyjevim razmišljanjima o zajednici. Njegovo isticanje mita kao utemeljujućeg diskurza zajednice blisko je Bhabhinom određenju nacije kao diskurzivne tvorbe. Mit i zajednica povezani su uzajamnim odnosom rađanja: jedno proizlazi iz drugog i obratno. Mit, koji je uvijek mit o zajednici, otkriva zajednicu samoj sebi i na taj je način utemeljuje.⁶³ Mit je za Nancyja *inkantacija* koja proizvodi svijet što znači da se ne radi o pukoj reprezentaciji, nego o reprezentaciji koja djeluje proizvođači sebe kao učinak: o fikciji koja utemeljuje.⁶⁴ Komunicirajući sebe, a ne nešto drugo, mit rađa ono o čemu govori. Drugim riječima, mit komunicira mit o zajednici istovremeno pripadajući toj istoj zajednici. Nancy kaže: »mit prikazuje višestruke egzistencije imanentnima svojoj vlastitoj je-

48
Bhabha, str. 167.

49
Isto.

50
Isto, str. 169.

51
Lyotard prema Bhabha, str. 169.

52
Isto.

53
Vidi Palti, str. 343.

54
Fanon, Frantz, »O nacionalnoj kulturi«, u: *Prezreni na svijetu*, Stvarnost, Zagreb 1973., str. 121–153.

55
Kristeva, Julia, »Women's time«, u: T. Moi, (ur.), *The Kristeva Reader*, Blackwell, Oxford 1986., str. 187–213.

56
Fanon, str. 133.

57
Vidi Bhabha, str. 173.

58
Isto.

59
Isto.

60
Isto, str. 174.

61
Vidi Derrida, 1976., str. 189.

62
Isto.

63
Vidi Nancy, MI, 1991., str. 51.

64
Isto, str. 56.

dinstvenoj fikciji, koja ih okuplja i koja im u svom govoru i kao taj govor pridaje vlastitu zajedničku sliku.«⁶⁵ Međutim, problem je u tome što mit nije samo fikcija koja utemeljuje, nego je i samo utemeljenje fikcija. Prema tome, kada se kaže *mit je mit*, mit se prekida mitom, a kako je zajednica s njime neraskidivo povezana to znači da se prekida i zajednica.⁶⁶ To još uvijek ne znači nestanak zajednice, nego samo to da prekid mita (raz)otkriva njezinu disjunktivnu prirodu. Iz mita nije moguće iskoračiti, moguće ga je jedino prekinuti (dekonstruirati) iznutra. Zakonitost supojavljivanja je upravo prekid zajednice i prekid totaliteta koji bi je trebao ispuniti. Prekid se pojavljuje na rubu i konstituira rub na kojemu se bića međusobno dodiruju, međusobno se razdvajaju i izlažu jedni drugima te na taj način komuniciraju vlastito zajedništvo.⁶⁷ Prekid ne znači tišinu. U prekidu se čuje glas prekinute, nepotpune, izložene zajednice kao jeka mitskog govora. A ta je jeka za Nancyja – književnost. Naše vrijeme više nije prožeto mitskim govorom. Danas možemo govoriti jedino o odsutnosti mita. Zato je žaljenje za gubitkom zajednice usko povezano sa žaljenjem za gubitkom moći mitova. Nancy kaže:

»Do naših dana povijest će biti mišljena na osnovu izgubljene zajednice – koju valja pronaći ili ponovo utemeljiti. Izgubljena ili prekinuta, zajednica se može oprimjeriti na različite načine, u raznoraznim paradigama: prirodna obitelj, antički polis, rimska republika, prva kršćanska zajednica, cehovi, komune ili bratstva – uvijek je posrijedi pitanje izgubljenog doba u kojemu je zajednica bila satkana od prisnih, skladnih i neraskidivih veza te u kojemu je ona sama sebi, u svojim ustanovama, u svojim obredima i u svojim simbolima, pružala reprezentaciju, štoviše prinostila živi dar svoje vlastite jedinstvenosti, svoje prisnosti i svoje imanentne autonomije.«⁶⁸

Dakako da je takva ideja o gubitku zajednice upitna. Već smo ranije objasnili da je imanencija ono što bi dokinulo zajednicu pa je, dakle, posve jasno da je *takav gubitak konstitutivan za zajednicu samu*.⁶⁹ Književnost kao prekinuti mit ne prekida se upravo tamo gdje se prekida. To je mjesto na kojemu djelo prelazi od autora čitatelju i od toga čitatelja drugom čitatelju i drugom autoru. Književnost tu ne prestaje, kao što ne prestaje ni tamo gdje jedna priča prelazi u drugu, pjesma u pjesmu... Tekst se prekida tamo gdje se posreduje i dijeli dalje. To znači da se s prekidom mita prekida određena vrsta diskurza o zajednici, ali i da započinje drugačiji diskurz, drugačija priča, drugačija povijest koja nam otkriva da nam se nešto *zajedno* događa: govor i pisanje koje dijelimo.⁷⁰ I upravo na mjestu komunikacije ostvaruju se zajednica i zajedništvo.

Kako onda danas misliti o naciji (kao zajednici), a pritom ne uzeti u obzir kritike onoga što su tradicionalne teorije uzimale zdravo za gotovo – pojedinačne subjekte kao svoje polazište? Zagovarajući ideju o naciji kao učinku diskurza i zajednici kao iskustvu kojemu u prostoru pisanja bivamo zajedno izloženi, Bhabha i Nancy dekonstruirali su tradicionalnu koncepciju nacije kao zajednice imanentnih subjekata koji vlastiti identitet uspostavljaju u homogeno-linearnoj vremenitosti povijesnog pripovijedanja. Na mjestu gdje njihovo pisanje prestaje, nastaje novo čitanje i novo pisanje, kao komunikacija o zajednici, kao mjesto zajedništva onih koji će čitajući i pišući o naciji kao zajednici zajedno izlagati vlastitu singularnost.

Literatura

Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb 1990.

Balibar, Étienne, »Oblik nacija: povijest i ideologija«, *Tvrđa – časopis za teoriju i kulturu vizualne umjetnosti* 1–2/2003, str. 389–405.

Bennington, Geoffrey, »Postal Politics and the Institution of the Nation«, u: Bhabha, Homi, (ur.), *Nation and Narration*, Routledge, London/New York 1990., str. 121–137.

Bhabha, Homi, »Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije«, u: Biti, Vladimir, (ur.), *Politika i etika pripovijedanja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2002., str. 157–190.

Calhoun, Craig, »Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination«, u: Calhoun, Craig, (ur.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell Publishing, Oxford (UK)/Malden (MA) 1994., str. 304–335.

Derrida, Jacques, *O gramatologiji*, IP Veselin Masleša, Sarajevo 1976.

Derrida, Jacques, *Otobiographies: l'insegnement de Nietzsche et la politique du nom propre*, Édition galilée, Paris 1984.

Nancy, Jean-Luc, »Of Being-in-Common«, u: Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis/Oxford 1991., str. 1–18.

Nancy, Jean-Luc, »Myth Interrupted«, u: Nancy, Jean-Luc, *The Inoperative Community*, University of Minnesota Press, Minneapolis/London 1991., str. 43–70.

Nancy, Jean-Luc, »Razdjelovljena zajednica«, u: Nancy, Jean-Luc, *Dva ogleda: Razdjelovljena zajednica, O singularnom pluralnom bitku*, Arkzin, Zagreb 2004., str. 7–50.

Motyl, Alexander J. (ur.), *Encyclopaedia of Nationalism, Vol. I*, Academic Press, San Diego/San Francisco/ New York/Boston 2001.

Palti, Elías José, »The Nation as a Problem: Historians and the 'National Question'«, *History and Theory*, October 2001, str. 324–346.

Van Den Abbeele, Georges (ur.), »Introduction«, u: Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis/Oxford 1991.

Zrinka Božić Blanuša

Nation without Subject(s)

What is the Poststructuralist Concept of Nation?

Abstract

The problem of national identity has recently been the object of an enormous number of studies. Despite their differences, social theorists and historians today seem to agree unanimously on the modern and constructed character of nations. However, it seems that they didn't sufficiently take into account the effects of contemporary questioning of the concept of subject. Thanks to the poststructuralist problematisation of subjectivity, it is impossible to define nation (as community) as a communion of immanent individuals. The purpose of this paper is to explore the possibility of a different conceptualization of nation, one that wouldn't rely on the idea of subject as its basic constitutive category.

Key words

nation, community, subject, Benedict Anderson, Étienne Balibar, Jean-Luc Nancy, Jacques Derrida, Homi Bhabha

65
Isto, str. 57.

66
Isto, str. 55.

67
Isto, str. 61.

68
Nancy, 2004., str. 15.

69
Isto, str. 18.

70
Vidi Nancy, MI, 1991., str. 68.